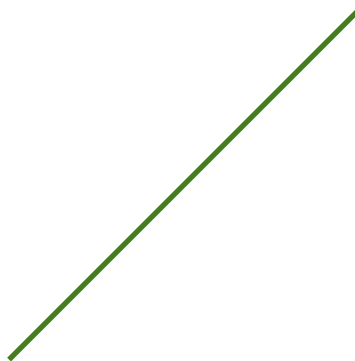

Anna Wierzbicka

Sémantika: elementární a univerzální sémantické jednotky

KAROLINUM

LINGVISTIKA

Sémantika:
elementární a univerzální sémantické jednotky

Anna Wierzbicka

Recenzovala:

doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc., Ph.D.

Z anglického originálu *Semantics: Primes and Universals*,
vydaného nakladatelstvím Oxford University Press v roce 1996,
přeložil Martin Beneš.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Obálka a grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

© Oxford University Press, 2014

Translation © Martin Beneš, 2014

Epilogue © Martin Beneš, 2014

ISBN 978-80-246-2289-7

ISBN 978-80-246-3005-2 (pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

ÚVODEM	11
1. OBECNÉ OTÁZKY	15
1.1 Úvod	15
1.1.1 Jazyk a význam	15
1.1.2 Elementární sémantické jednotky	21
1.1.3 Univerzální lexikální jednotky	26
1.1.4 Vrozené pojmy a osvojování jazyka	29
1.1.5 Univerzální syntax významu	32
1.1.6 Přirozený sémantický metajazyk (PSM)	35
1.1.7 Sémantické invarianty	37
1.1.8 Metodologické otázky	38
1.1.9 Minulost, současnost a budoucnost sémantické teorie PSM	44
1.2 Přehled elementárních sémantických jednotek	48
1.2.1 Původní elementární sémantické jednotky	48
1.2.2 Nové elementární sémantické jednotky	87
1.3 Univerzální gramatika: syntax univerzálních elementárních sémantických jednotek	128
1.3.1 Úvod	128
1.3.2 Úvodní poznámky	129
1.3.3 Nominální prvky: ty, já; někdo, lidé; něco	131
1.3.4 Mentální predikáty: myslet, vědět, chtít, cítit, vidět, slyšet	136
1.3.5 Řeč: říct/mluvit	137
1.3.6 Činnosti, události a pohyb: dělat, dít se / stát se, pohybovat se	138
1.3.7 Existence a život: být a žít / být živý	142
1.3.8 Determinátory a kvantifikátory: ten, ten samý, jiný; jeden, dva, hodně, některý, všechno	143
1.3.9 Augmentor: víc	147
1.3.10 Evaluátory: dobrý a špatný	148
1.3.11 Deskriptory: velký a malý	149
1.3.12 Čas: kdy, po, před, dlouho, krátce, teď	149
1.3.13 Prostor: kde; daleko, blízko; pod, nad; strana; uvnitř; tady	151
1.3.14 Větné konektory: protože / z toho důvodu, jestli/že, kdyby ... (tak) by	155
1.3.15 Větné operátory: ne a možná	157
1.3.16 Metapredikát: moct	159
1.3.17 Intenzifikátor: velmi	159
1.3.18 taxonomie a paronomie: druh (něčeho), část (něčeho)	160
1.3.19 Podobnost: jak/o	161
1.3.20 Obecné závěry	163
1.4 Prototypy a invarianty	166
1.4.1 Úvod	166
1.4.2 Zneužívání pojmu „prototypu“ v sémantice: několik příkladů	167

1.4.3	Využití „prototypů“ v sémantice: několik příkladů	179
1.4.4	Závěr	187
1.5	Elementární sémantické jednotky a sémantická pole	189
1.5.1	Úvod	189
1.5.2	Přírodní a kulturní druhy	191
1.5.3	Slovesa pro řečové akty	193
1.5.4	Pojmy pro emoce	198
1.5.5	Závěr	203
1.6	Sémantika a „primitivní myšlení“	204
1.6.1	Úvod	204
1.6.2	Univerzálnost pojmu protože / z toho důvodu	205
1.6.3	Univerzálnost pojmu jestli/že	208
1.6.4	Univerzálnost pojmu někdo	212
1.6.5	Univerzálnost pojmu všechno	213
1.6.6	Univerzálnost pojmů vědět a myslet	218
1.6.7	Obecné otázky	226
1.7	Sémantická složenost a role ostenze při osvojování pojmů	232
1.7.1	Úvod	232
1.7.2	Složené pojmy jako konfigurace pojmů jednoduchých	233
1.7.3	Abstraktní pojmy: slova pro emoce	235
1.7.4	Relativně jednoduché konkrétní pojmy: části těla a přírodní prostředí	239
1.7.5	Slova označující teplotu a pojem ‚ohně‘	243
1.7.6	Kulturní a přírodní druhy: ‚chléb‘ a ‚voda‘	246
1.7.7	Spojování pojmů	253
1.7.8	Závěr	254
2.	LEXIKÁLNÍ SÉMANTIKA	257
2.1	Proti přístupu „proti definicím“	257
2.1.1	Jazykový význam	257
2.1.2	Definice jako nástroj pro srovnávání různých kultur	258
2.1.3	Pojem sémantického invariantu	260
2.1.4	Určitost významu	262
2.1.5	Problémy spojené s polysémií	262
2.1.6	Lexikální význam a ilokační rétorické prostředky	265
2.1.7	Rodinné podobnosti	266
2.1.8	Slovníkové definice	271
2.1.9	Jerry Fodor o definicích	275
2.1.10	Závěr	278
2.2	Sémantika a lexikografie	279
2.2.1	Úvod	279

2.2.2	Rozsah slovníku versus adekvátnost a pravdivost uváděných informací	280
2.2.3	Uvádění nepravdivých informací	281
2.2.4	Uvádění zbytečných informací	283
2.2.5	Zaměňování významu a znalostí či vědomostí	283
2.2.6	Příliš široké definice	285
2.2.7	Sémantický invariant	287
2.2.8	Na obranu diskrétnosti významu	290
2.2.9	Rozlišení polysémie a vágnosti	293
2.2.10	Vyhýbání se kruhovým definicím	297
2.2.11	Nedefinovatelné jednotky jako základ definic	301
2.2.12	Užívání jednoduchého jazyka	306
2.2.13	Nové způsoby definování	307
2.2.14	Závěr	311
2.3	Význam výrazů pro barvy a univerzálie vidění	312
2.3.1	Úvod	312
2.3.2	Význam a vědecké poznatky	315
2.3.3	Význam a barevné kartičky	319
2.3.4	Význam a psychologická realita	322
2.3.5	Výrazy pro barvy jako citace	323
2.3.6	„Černý“ a „bílý“, „tmavý“ a „světlý“	326
2.3.7	Anglické <i>green</i> , velšské <i>gwyrdd</i> a <i>latuy</i> z jazyka hanunó'o	331
2.3.8	Anglické <i>blue</i> , polské <i>niebieski</i> , ruské <i>голубой</i> a <i>синий</i> , japonské <i>aoi</i> a thajské <i>fáa</i>	334
2.3.9	„Červená“ a „žlutá“	339
2.3.10	Makrobílá a makročerná	343
2.3.11	Makročervená a <i>grue</i>	347
2.3.12	Výrazy pro „smíšené“ barvy	350
2.3.13	„Hnědá“	352
2.3.14	Výrazy pro lokálně výrazné referenty	354
2.3.15	Závěr: chromatologie, kognice a kultura	355
2.4	Sémantika přírodních druhů	359
2.4.1	Úvod	359
2.4.2	Abstraktní a konkrétní pojmy	360
2.4.3	Vědecké poznatky versus běžné znalosti	361
2.4.4	Příklad: „běžné“ versus „vědecké“ myši	363
2.4.5	Důkazy existence běžných lidových pojmů	368
2.4.6	Obecné otázky	371
2.4.7	Závěr	373
2.5	Sémantika a etnobiologie	374
2.5.1	Úvod	374
2.5.2	Etnobiologická analýza: nástroje a metody	376
2.5.3	Typy jazykových důkazů	378

2.5.4	„Formy života“ v běžné anglické lidové zoologii	382
2.5.5	Existují monogenerické „formy života“?	384
2.5.6	„Formy života“ v běžné anglické lidové botanice	386
2.5.7	Polytypické druhy	389
2.5.8	„Gestaly“ a „distinktivní rysy“	390
2.5.9	„Skryté podstaty“ a „vlastní jména“	391
2.5.10	Živé organismy a artefakty: podobné, anebo zcela odlišné pojmové kategorie?	395
2.5.11	Závěr	399
3.	SÉMANTIKA GRAMATIKY	401
3.1	Sémantická pravidla v gramatice	401
3.1.1	Úvod	401
3.1.2	Sémantická pravidla: dosavadní praxe	404
3.1.3	„Pomnožná substantiva“ a absolutní prediktabilita	406
3.1.4	Důkazy odlišných konceptualizací	409
3.1.5	Záhada slova <i>scales</i> ‚váhy‘	411
3.1.6	Prediktabilita a různé jazyky	414
3.1.7	Různé kultury, různé konceptualizace	419
3.1.8	Sémantika gramatického rodu	421
3.1.9	Podvědomý charakter sémantických pravidel	423
3.1.10	Závěr	424
3.2	Sémantické základy gramatického popisu a jazykové typologie: tranzitivita a reflexivita	426
3.2.1	Úvod	426
3.2.2	Jedinečnost sémantických a gramatických systémů	428
3.2.3	Typologie a sémantika	431
3.2.4	Reflexivní konstrukce	433
3.2.5	Tranzitivní konstrukce	444
3.2.6	Závěr	450
3.3	Srovnávání gramatických kategorií v různých jazycích: sémantika evidenciálních výrazů	451
3.3.1	Úvod	451
3.3.2	Jazyk kashaya	452
3.3.3	Kečuánština	459
3.3.4	Jazyk wintu	464
3.3.5	Jazyk maricopa	472
3.3.6	Bulharština a makedonština	477
3.3.7	Závěr	483
3.3.8	Přehled sémantických formulí navržených pro jednotlivé evidenciální sufiky	484

TEORIE PŘIROZENÉHO SÉMANTICKÉHO METAJAZYKA (DOSLOV K ČESKÉMU VYDÁNÍ)	489
TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍČEK ČESKO-ANGLICKÝ	499
TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍČEK ANGLICKO-ČESKÝ	501
POZNÁMKA PŘEKLADATELE	505
POUŽITÁ LITERATURA	507
REJSTŘÍK SLOV A TVARŮ	527
JMENNÝ A VĚCNÝ REJSTŘÍK	536

ÚVODEM

Tato kniha za mnohé vděčí mému příteli a kolegovi Cliffu Goddardovi z University of New England, který přečetl a velmi podrobně komentoval její první verzi. Všechny kapitoly, a některé z nich velmi podstatně, jsem upravila podle Cliffových připomínek a návrhů. Víc než jeden rok byl Cliff mým nejdůležitějším spolupracovníkem při hledání sémantických a univerzálních elementárních jednotek, naše nekonečné telefonní rozhovory byly nevyčerpatelným zdrojem inspirace a intelektuální radosti.

Za mnohé vděčím i svému dlouholetému příteli Andrzejowi Bogusławskému z Varšavské univerzity, který před třiceti lety hledání elementárních sémantických jednotek inicioval, který v něm po celou dobu pokračoval a který zůstal i přes obrovskou vzdálenost, která nás dělí, mým neocenitelným spolupracovníkem a partnerem v diskusi.

Ráda bych poděkovala všem kolegům, kteří četli a poznámkovali první verzi úvodu k této knize a umožnili mi ho tak výrazně vylepšit, konkrétně Sashe Aikhensvaldové, Avery Andrewsovi, Jeromu Brunerovi, Bobu Dixonovi, Marku Durimu, Ianu Greenovi, Jean Harkinsové, Randy Allenu Harrisovi, Helen O'Loghlinové, Andy Pawleymu a Jane Simpsonové.

Velice vděčná jsem své mimořádně schopné odborné asistentce Helen O'Loghlinové, která toho při práci na přípravě této knihy do tisku udělala mnohem víc, než jí ukládaly její povinnosti: uspořádala bibliografické odkazy, odhalila řadu nepřesností a chyb, probírala se mnou řadu myšlenek a navrhovala možné způsoby vylepšení celé knihy. Její pomoc byla nepostradatelná. Poděkovat chci také organizaci Australian Research Council (ARC) za finanční podporu, která práci

mé odborné asistentky umožnila. Ráda bych poděkovala též Timu Curnowovi, který pracoval jako můj odborný asistent v prvním stadiu příprav této knihy (také za finanční podpory ARC), i jeho pomoc byla neocenitelná.

Moc ráda bych vyjádřila srdečné poděkování a vděčnost Ellalene Seymourové za její profesionální a trpělivý přepis a editaci různých verzí této knihy.

Nakonec bych ráda poděkovala svým studentům z Australian National University, zejména účastníkům mého sémantického semináře, kteří do celého projektu přispěli jak svými myšlenkami, tak cennými daty.

Určité části této knihy byly v různých podobách publikovány původně jako časopisecké studie nebo jako kapitoly v kolektivních monografiích. Děkuji všem jejich vydavatelům za svolení zahrnout do této knihy opravené a rozšířené verze následujících prací nebo jejich částí:

- Wierzbicka, Anna (1990): „Prototypes save“: on the uses and abuses of the notion of „prototype“ in linguistics and related fields. In: Savas L. Tsohatzidis (ed.), *Meaning and Prototypes: Studies in Linguistic Categorization*. London: Routledge and Kegan Paul, s. 347–367.
- Wierzbicka, Anna (1992): Semantic primitives and semantic fields. In: Adrienne Lehrer – Eva Feder Kittay (eds.), *Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, s. 209–227.
- Wierzbicka, Anna (1991): Semantic complexity: conceptual primitives and the principle of substitutability. *Theoretical Linguistics*, 17(1–3), s. 75–97.
- Wierzbicka, Anna (1994): Semantic universals and „primitive thought“: the question of the psychic unity of humankind. *Journal of Linguistic Anthropology*, 4(1), s. 1–27.
- Wierzbicka, Anna (1991): Ostensive definitions and verbal definitions: innate conceptual primitives and the acquisition of concepts. In: Maciej Grochowski – Daniel Weiss (eds.), *Words are Physicians for an Ailing Mind*. München: Otto Sagner, s. 467–480.
- Wierzbicka, Anna (1994): Back to definitions: cognition, semantics, and lexicography. *Lexicographica*, 8, s. 146–174.
- Wierzbicka, Anna (1992–1993): What are the uses of theoretical lexicography? *Dictionaries*, 14, s. 44–78.
- Wierzbicka, Anna (1990): The meaning of colour terms: semantics, culture, and cognition. *Cognitive Linguistics*, 1(1), s. 99–150.
- Wierzbicka, Anna (1995): Dictionaries versus encyclopaedias: how to draw the line. In: Philip W. Davis (ed.), *Alternative Linguistics: Descriptive and Theoretical Modes*. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 289–315.
- Wierzbicka, Anna (1992): What is a life form? Conceptual issues in ethnobiology. *Journal of Linguistic Anthropology*, 2(1), s. 3–29.
- Wierzbicka, Anna (1991): Semantic rules know no exception: a reply to Professor Palmer. *Journal of Linguistics*, 27(2), s. 371–398.

- Wierzbicka, Anna (1995): A semantic basis for grammatical typology. In: Werner Abraham – Talmy Givón – Sandra A. Thompson (eds.), *Discourse, Grammar and Typology*. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 179–209.
- Wierzbicka, Anna (1994): Semantics and epistemology: the meaning of „evidentials“ in a cross-linguistic perspective. *Language Sciences*, 16(1), s. 81–137.

1. OBECNÉ OTÁZKY

1.1 ÚVOD

1.1.1 JAZYK A VÝZNAM

Jazyk je nástroj, který slouží k vyjadřování významů. Struktura tohoto nástroje je odrazem jeho funkce, a může tedy být správně pochopena jedině na jejím základě. Zkoumání jazyka bez přihlížení k významu připomíná studium dopravních značek pouze s ohledem na jejich fyzické vlastnosti (kolik váží, jakým druhem barev jsou natírány atp.) nebo zkoumání anatomie oka bez ohledu na to, že slouží k vidění.

Je zvláštní, že mnoho lingvistů však k jazyku přistupuje právě tímto způsobem. Věda o jazyce, ve které význam zaujímá v nejlepším případě jen druhořadé místo, je anomálií a nežádoucím krokem stranou (a také zajímavým tématem pro budoucí historiky lingvistiky). V tomto duchu k jazyku samozřejmě nepřístupují všichni dnešní lingvisté. Ve studijních plánech realizovaných filologickými obory mnoha univerzit na celém světě však „formální syntax“ stále zaujímá jednoznačně důležitější místo než sémantika (studium významu), která se stále chápe jako marginální.

Na vznik „lingvistiky bez významu“ měli zásadní vliv zejména dva američtí lingvisté 20. století - Leonard Bloomfield a Noam Chomsky.

Bloomfield se významu (na rozdíl od svého slavného současníka a spoluvtvůrce americké lingvistiky Edwarda Sapira) obával a jeho studium by rád přenechal jiným disciplínám, jako jsou sociologie nebo psychologie. Důvodem bylo jednak to, že chtěl z lingvistiky učinit exaktní vědu, a jednak jeho přesvědčení,

že významy nelze zkoumat stejně exaktním způsobem jako zvukovou či formální stránku jazyka. Behaviorismus nutil Bloomfielda vnímat jakýkoliv odkaz na ideje, pojmy, mysl nebo myšlení jako nevědecký, a výraz „mentalismus“ proto stejně jako mnoho dalších vlivných lingvistů své generace považoval za sprosté slovo.¹ Autor knihy *The Linguistic Wars* Randy Allen Harris (1993, s. 27–28) to vyjádřil takto: „Bloomfieldovy myšlenky jsou příznačné pro povahu tehdejší lingvistiky, tj. vědy stejně popisné a taxonomické, jako je zoologie, geologie nebo astronomie. Úvahy zohledňující psychologické problémy se chápaly jako nevědecké, blížící se mysticismu; na všechny relevantní psychologické otázky (týkající se osvojování, znalosti i užívání jazyka) existovala v souladu s duchem behaviorismu jediná odpověď: Význam leží mimo dosah vědeckého zkoumání.“

Na Bloomfieldovu obhajobu se často tvrdí, že tím, kdo se snažil odstranit význam z lingvistického zkoumání, nebyl on sám, ale že o tento cíl začali usilovat až jeho žáci a nástupci, a to zejména učitel Noama Chomského Zellig Harris. Například Matthews (1993, s. 114) píše, že „v jednom ze svých posledních teoretických článků Bloomfield (1943; cit. podle Hockett, 1970, s. 401) zdůrazňuje, že ‚v jazyce jsou formy neoddělitelné od významů‘“. Není však nijak přemrštěné tvrdit, že Bloomfieldovi žáci z převážně antisémantických (i když ne vždy konsekventně formulovaných) názorů svého učitele jen vyvodili nabízející se logické důsledky.

Matthews (1993, s. 115) se pokouší vysvětlit, proč si Bloomfieldovi žáci „začali myslet, že jazykové formy je možné, nebo dokonce nezbytné popisovat bez ohledu na jejich význam“ a také „proč si – když přijali teorii axiomaticky oddělující formu od významu – byli jisti, že pokračují v jeho [Bloomfieldově] díle“. Všimá si, že obvykle se jako odpověď na tuto otázku uvádí to, že „i když [Bloomfield] uznával důležitost významu i výzkumu sémantiky, jeho postoj k tomu, jak by se měl význam popisovat, však [sémantiku] úspěšně vytlačil mimo oblast vědy“. Sám Matthews se od tohoto závěru snaží distancovat, podle mě je však nevyhnutelný.

Bloomfield neodmítal význam v tom smyslu, že by o něm při lingvistické analýze nesměla padnout ani zmínka, chtěl však z jazykovědné analýzy vyloučit sémantické otázky. Odmítal například koncepcie, podle nichž je gramatická kategorie čísla (plurál vs. singulár) založena na sémantice, i možnost její sémantické definice vůbec: „Školská gramatika definuje třídu plurálových podstatných jmen tak, že znamenají ‚více než jeden/jedna/jedno‘ (člověk, místo nebo věc), kdo by z toho však vyvozoval, že *oats* ‚oves‘ je substantivum v plurálu, zatímco *wheat* ‚pšenice‘ je substantivum v singuláru?² Významy určité třídy slov

1 Sapirův blízký spolupracovník Morris Swadesh (1941, s. 59) si povšiml, že Twaddell, další zapálený behaviorista, „kritizoval Sapira jako mentalistu, který se zabývá ‚neznámým a nepoznatelným myšlením‘“.

2 Anglické slovo *oats* je formálně ve tvaru množného čísla, zatímco slovo *wheat* je ve tvaru čísla jednotného, což nemá žádný přímý vztah k počtu denotátů obou slov, srov. např. české *tady rostou brambory* vs. *tady roste mrkev* [poznámka překladatele].

se stejně jako jakékoliv jiné významy vymykají možnosti definice“ (Bloomfield, 1933–1935, s. 266).³

Sám Bloomfield popíral, že by kdykoliv pomýšlel „na výzkum jazyka bez přihlížení k významu, tj. na výzkum jazyka jako nic neznamenajících zvuků“ (dopis Charlesi Friesovi citovaný v práci Hymes – Fought, 1975, s. 1009), v předmluvě ke své knize *Language* (Bloomfield, 1933–1935, s. 139–140) však říká zřetelně a jasně – ve „vědecké lingvistice“ není pro sémantiku místo, přinejmenším ne v dohledné budoucnosti:

Definovali jsme význam jazykové formy jako situaci, v níž mluvčí tuto formu vyslovuje, a jako reakci, kterou po jejím vyslovení očekává od adresáta. [...] Situace, které lidi motivují k užívání jazyka, zahrnují každý předmět i každou událost světa, který je obklopuje. Abychom mohli předložit exaktní vědeckou definici významu každé jazykové formy, museli bychom mít adekvátní znalosti o všem, co existuje ve světě mluvčího. Na to je však aktuální rozsah lidského vědění příliš malý. Popsat správně význam určité jazykové formy můžeme jen tehdy, vztahuje-li se nějak k věcem nebo ke skutečnostem, o nichž máme vědecké poznatky. Význam výrazů označujících minerály můžeme například definovat pomocí chemického nebo mineralogického názvosloví tím, že význam anglického slova *salt* ‚sůl‘ popíšeme jako „chlorid sodný (NaCl)“; můžeme definovat i význam výrazů pro rostliny a zvířata, použijeme-li k tomu odborné termíny z oblasti botaniky nebo zoologie; nemáme však žádnou možnost, jak přesně definovat slova jako *love* ‚láaska‘ nebo *hate* ‚nenávisť‘ vztahující se k situacím, jež nebyly přesně definovány. Drtivá většina všech slov je přitom podobného charakteru.

Z tohoto důvodu je pojem významu slabým místem lingvistického výzkumu a takovým i zůstane, dokud se hranice našich znalostí nerozšíří velmi daleko za svůj současný stav. Kdykoliv je to možné, definujeme v praxi význam jazykové formy pomocí pojmů převzatých z jiné vědecké disciplíny. Tam, kde to možné není, uchylujeme se k provizorním nástrojům.⁴

Podle Bloomfielda je tedy možné k významům jazykových forem odkazovat, není však možné je zkoumat – vzhledem k jeho „antimentalistické“, behavioristické koncepci významu tomu ostatně sotva mohlo být jinak.

Jak to vyjádřili Hymes a Fought (1975, s. 1010), „Bloomfield sice zahrnul význam do své koncepce jazykové struktury, ale nikoliv do své aktuální lingvistické

3 Bloomfield si překvapivě nepovšiml toho, že podstatné jméno *oats* není v „plurálu“, který by stál v opozici k singuláru (tak jako např. slovo *dogs* ‚psi‘ stojí v opozici k výrazu *dog* ‚pes‘), a že tedy nepatří do stejné „formální třídy“ jako slovo *dogs*. Třídou slov, do níž výraz *oats* a všechny jeho invariantní významy patří, se zabývám v kapitole 3.1 (viz též Wierzbicka, 1988).

4 Bloomfieldovo chápání vzorce „NaCl“ jako „běžného významu anglického slova *salt* ‚sůl‘“ ukazuje, že nerozlišoval běžný význam od vědeckých poznatků; totéž se týká i jeho úvahy o názvech rostlin a zvířat. Podrobněji jsou tyto otázky probírány v kapitolách 2.4 a 2.5. Co se významu slov pro emoce (jako je *love* ‚láaska‘ nebo *hate* ‚nenávisť‘) týče, zabývám se jimi v kapitole 1.5.

teorie. [...] Skepse k praktické možnosti explicitně zahrnout význam do jazykové analýzy způsobila takové změny [...], že se Bloomfieldovi nástupci [...] spoléhali pouze na distributivní vzorce.“

„Kognitivní revoluce“ konce padesátých a šedesátých let „odstranila“ ducha behaviorismu (nebo se to přinejmenším zdálo) a učinila z mysli a významu ústřední body zájmu humanitních věd obecně i lingvistiky konkrétně. Jeden z hlavních účastníků této „revoluce“ Jerome Bruner (1990, s. 1) říká, že „jejím cílem bylo po dlouhé studené zimě objektivismu obrátit pozornost znovu k humanitním vědám“. Pro Brunera je „myšlení“ úzce spjato s „významem“: „Nejprve bych chtěl říct, jak jsme já a moji kolegové chápali kognitivní revoluci konce padesátých let. Znamenala pro nás maximální úsilí směřující k tomu, aby se význam stal centrálním pojmem psychologie – aby ve středu jejího zájmu nebyly stimuly a reakce, studium chování z externí perspektivy ani biologické impulzy a jejich transformace, ale význam“ (Bruner, 1990, s. 2). Bruner však v těchto událostech podle svých vlastních slov nevidí „triumfální postup“ (Bruner, 1990, s. 1), a to proto, že se „kognitivní revoluce začala zabývat vzhledem k impulzům, které ji vyvolaly, zcela marginálními problémy; zabředla do technických detailů způsobem, který byl s původními impulzy v zásadním rozporu“ (Bruner, 1990, s. 1). Z oblasti zájmu totiž zmizel význam. Bruner píše:

Příliš brzy začala být pozornost věnována nikoliv „významu“, ale „informacím“, nikoliv *konstrukci* významu, ale *zpracování* informace. To jsou však dvě zcela odlišné záležitosti. Klíčovou roli v tomto posunu sehrálo to, že se jako nezbytná kritéria dobrého teoretického modelu zavedla centrální metafora počítačového zpracování (*computation*) a pojem počítačové zpracovatelnosti (*computability*). Informace [v kvantitativním smyslu] však pro význam není vůbec důležitá (Bruner, 1990, s. 4).

Počítačové zpracování informace (*computing*) se velmi brzy stalo modelem fungování mysli a místo pojmu význam se začal používat pojem počítačová zpracovatelnost informace (Bruner, 1990, s. 6).

Jelikož se důležitou metaforou nové kognitivní vědy stalo počítačové zpracování informace a jelikož se jako nutné, nebo dokonce postačující kritérium pro hodnocení užitečnosti teorií tvořených v jejím rámci přijala počítačová zpracovatelnost informace, začalo být nepohodlí spojené s mentalistickým přístupem k jazyku pocítováno nanovo (Bruner, 1990, s. 8).

Bruner ostře kritizuje „kognitivní revoluci“ za to, že jako hlavní předmět svého zájmu přestala vnímat význam „a začala místo něj mluvit o ‚zpracování informace‘“ (Bruner, 1990, s. 137), a přichází s požadavkem, aby se „psychologický způsob explanace nesnažil být ‚nezávislý na významu‘“ (Bruner, 1990, s. 20).

Jestliže svým opuštěním významu zradila „kognitivní revoluce“ psychologii, co potom říct o lingvistice, v jejímž rámci rané, slibné zmínky o „mysli“ (jako např. v práci Noama Chomského *Language and Mind*) v konečném důsledku vedly jen k výlučnému zájmu o formální stránku jazyka a k tomu, že místo právoplatně náležitější sémantice po desetiletí zaujímala „asémantická“ syntax? Oliver Sacks (1993, s. 48) shrnuje „zrazení“ zmíněné „kognitivní revoluce“ takto: „Bruner popisuje, jak byl tento počáteční impuls [kognitivní revoluce] zrazen a zastoupen pojmy počítačového zpracování informace atp. a také počítačová (a chomskyánskou) představou, že syntax určitého jazyka lze zcela oddělit od jeho sémantiky.“ Sacks se s Brunerovým názorem zcela ztotožňuje a přidává k němu následující komentář: „Od časů George Boolea a jeho ‚Laws of Thought‘ z 50. let 19. století až do současné doby průkopníků umělé inteligence se lze setkat s neochvějným přesvědčením, že může existovat určitá inteligence nebo určitý jazyk založený na čisté logice, bez příměsí něčeho tak neuspořádaného jako je ‚význam‘.“

Jak si Oliver Sacks všímá, stejné přesvědčení však bohužel sdílel i *spiritus movens* „kognitivní revoluce“ v lingvistice Noam Chomsky, jehož vliv na podobu této disciplíny lze jen stěží přecenit. I přes svůj mentalistický, antibloomfieldovský postoj Noam Chomsky zůstal (a stále zůstává) Bloomfieldovým následovníkem. Stejně jako Bloomfield „měl i Chomsky [...] hluboký metodologický odpor k sémantice a jeho práce jen posílily jeden ze základních elementů bloomfieldovského přístupu k významu: Při formální analýze je nutné se významu vyhýbat“ (Harris, 1993, s. 99).

Harris (1993, s. 52) označuje tvrzení, že „mnozí vnímají vliv Noama Chomského na lingvistiku jako poslední výspu bloomfieldianismu“ za „příliš jednostranné“. S tím určitě souhlasím, zároveň si však myslím, že je třeba dát za pravdu i těm Chomského kritikům, kteří říkají, že i když Chomsky bloomfieldovské tabu týkající se zkoumání mysli v určitém smyslu překonal, ukázal se jeho otevřeně deklarovaný mentalismus pro sémantické výzkumy stejně škodlivý jako Bloomfieldův behaviorismus. Podívejme se, co říká jeden z těchto kritiků (Edelman, 1992, s. 243):

Chomsky dal vzniknout jednomu z nejrozšířenějších a nevlivnějších přístupů k těmto neobyčejně důležitým otázkám [týkajícím se vztahu jazyka a myšlení]. Podle hlavních předpokladů jeho koncepce formálního systému jsou pravidla syntaxe nezávislá na sémantice a jazyk na ostatních kognitivních schopnostech. S tím nemohu souhlasit.

Soubor pravidel formulovaných v souladu s předpokladem, že gramatika je formální systém, má v podstatě algoritmický charakter a v takovém systému nemá smysl mluvit o významu. Chomského tzv. generativní gramatika [...] předpokládá, že syntax je nezávislá na sémantice a schopnost používat jazyk na nejazykových kognitivních schopnostech, taková koncepce gramatiky je zcela imunní vůči jakýmkoliv pokusům o zpochybnění, které by odkazovaly na fakta týkající se obecných kognitivních mechanismů. Jazyk definovaný

jako soubor řetězců skládajících se z neinterpretovaných symbolů, jež jsou generovány pomocí pravidel popisujících správné tvoření těchto řetězců, je stejný jako jazyk počítače.

To nás vrací zpět k výše citovaným úvahám Jeroma Brunera (1990, s. 1), který upozorňuje na to, že „nová kognitivní věda zrozená z [kognitivní] revoluce nabyla výrazně technického charakteru, a to za cenu dehumanizace právě toho pojmu, který měla psychologii navrátit [...], čímž její podstatnou část odcizila ostatním humanitním vědám a vědám o člověku“. Totéž se týká i lingvistiky.

Mluví-li o „lingvistice bez významu“, nechci tím nijak snižovat míru úspěchů, které sémantika v několika posledních desetiletích dosáhla. Nechci zpochybňovat ani důležitost jiných lingvistických směrů, jež hledaly různé způsoby, jak obejít omezení diktovaná generativní gramatikou. Harris (1993) i jiní lingvisté mají právo se radovat z „rozkvětu lingvistiky“ v jednom nebo dvou posledních desetiletích, v nichž se odehrál dynamický rozvoj funkční a kognitivní lingvistiky, pragmatiky atp. Přesto si myslím, že na lingvistice jako temný stín stále leží její bloomfieldovská a chomskyánská antisémantická východiska. Dostatečným důkazem je to, že ve studijních programech mnoha univerzit stále zaujímá důležité místo formální syntax, nikoliv studium jazyka jako nástroje sloužícího k předávání významů.

V nejnovější⁵ verzi chomskyánské lingvistické teorie nejsou už odkazy na sémantiku zřejmě nežádoucí, nijak to však nemění základní antisémantickou orientaci Chomského koncepcí. Chomsky (1955, s. 141) sice už netvrdí, že „kdyby se dalo dokázat, že význam a příbuzné aspekty jazyka hrají při lingvistické analýze určitou roli, [...] byl by to závažný problém pro teorii jazyka, zůstává však stále tím, kým byl vždy, tj. přesvědčeným a zapáleným syntaktickým fundamentalistou“ (Harris, 1993, s. 139). Peter Matthews (1993, s. 245) shrnuje své úvahy o pozici významu v posledních Chomského pracích takto: „Jakou pozici zde má význam? Chomsky je stejně jako vždy především syntaktikem nebo ‚gramatikem‘ v tradičním slova smyslu, můžeme tedy od něj i nyní [v záležitosti sémantiky] očekávat sotva víc než programová prohlášení či úvahy na okraj.“

Sémantickou prázdnotou vytvořenou „syntaktickým fundamentalismem“ Chomského gramatiky nezaplnila ani tzv. „formální sémantika“, jež má také významné místo ve studijních programech mnoha filologických oborů.

I přes svůj název se „formální (neboli tzv. teoriemodelová) sémantika“ nesaží nalézt a popsat významy zakódované v přirozeném jazyce ani srovnávat významy v různých jazycích a kulturách. Za svůj cíl považuje především překlad konkrétních, předem pečlivě vybraných typů vět do určitého logického kalkulu. Nezajímá ji význam (ve smyslu pojmové struktury zakódované v jazyce), ale logické vlastnosti vět, jako je vyplývání, kontradikce, logická ekvivalence anebo –

5 Originál této knihy vyšel v roce 1996, a označování Chomského prací jako „nejnovějších“ nebo „posledních“ tedy nemusí být aktuální [pozn. překl.].